

Έξι δεδομένα για τη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία

Περιοδικό *Διαβάζω*, τ. 458, σελ. 121-125, 12ος / 2005.

1. Υπάρχουν συγκεκριμένοι κοινωνικοί και ιστορικοί όροι μέσα στους οποίους αναπτύχθηκε η πρόσφατη ελληνική λογοτεχνία. Συνδέονται άμεσα με την κυριαρχία μιας βαθιά συντηρητικής κουλτούρας που με τη σειρά της διαμόρφωσε τριτοκοσμικούς κανόνες για τη δημιουργία, την κριτική αλλά και την πρόσληψη της λογοτεχνίας στην Ελλάδα.

Όποιος αγνοεί αυτούς τους ιστορικούς όρους παραγωγής και ανάπτυξης της νεοελληνικής λογοτεχνίας –και κάνει λόγο γι' αυτήν με θετικιστικούς όρους απλής ιστορικής και φιλολογικής εξέλιξης– κατά πάσα πιθανότητα συγχέει δύο διαφορετικά πράγματα: τη λογοτεχνία με το εμπόριο που την έχει ως αντικείμενο.

2. Η κυρίαρχη ελληνική κουλτούρα αποτυπώνεται θαυμάσια στην εικόνα που εισπράττει ο μέσος ξένος επισκέπτης της χώρας, είτε όταν θέλει να γευματίσει, είτε όταν επισκέπτεται τους οποιουσδήποτε δημόσιους χώρους υποδοχής, από το αεροδρόμιο έως το προεδρικό μέγαρο. Ως προς το γεύμα, ο κανόνας συμπεκνώνεται με στατιστική βεβαιότητα στο παραδοσιακό σουβλάκι, τον μουσακά και την ταβέρνα (με την υπέροχη συνήθως θέα αλλά το κατά κανόνα άθλιο φαΐ) καθώς και, την τελευταία δεκαετία, στην επαρχιώτικη (που σημαίνει δουλική) απομίμηση των *τρόπων εξυπηρέτησης* που ισχύουν στα καλά ευρωπαϊκά εστιατόρια –αλλά όχι και της γαστριμαργικής τους ουσίας. Η συντηρητική ελληνική κουλτούρα καθρεφτίζεται εξίσου εύγλωττα στις κυρίαρχες αντιλήψεις αισθητικής που μπορεί να παρακολουθήσει κανείς, τόσο στο εσωτερικό των δημοσίων χώρων υποδοχής όσο και στο εσωτερικό των ελληνικών σπιτιών: από το σπίτι ενός γνωστού υπουργού έως το σπίτι ενός επιτυχημένου δημοσιογράφου η εικόνα είναι θλιβερά πανομοιότυπη: κυριαρχεί η φτηνή απομίμηση του αυθεντικού, απουσιάζει σταθερά το προσωπικό ύφος, ενώ τον χώρο σφραγίζει το άγριο (πλην πανάκριβο) κιτς σε συνδυασμό με μια απέραντη σε εκδοχές μικροαστική φαντασίωση με πρότυπα που ανάγονται ευθέως στην αμερικάνικη τηλεοπτική σαπουνόπερα. Τέλος η συντηρητική ελληνική κουλτούρα αποτυπώνεται σε θεσμούς όπως η παρωχημένη εγκύκλια παιδεία ή ο μικροαστικός θρησκευτικός γάμος καθώς και στην αυταρχική παρέμβαση της Εκκλησίας σε όλη την κλίμακα της κοινωνικής ζωής.

3. Οι παραπάνω (συνοπτικές) διαπιστώσεις δεν αποτελούν υπερβολή. (Ακόμα και οποιοσδήποτε ξένος επισκέπτης της χώρας αναγνωρίζει σ' αυτές την προσωπική του εμπειρία.) Σ' αυτό το συντηρητικό πλαίσιο στις δύο τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα η πολιτιστική κατάσταση στην Ελλάδα καθορίστηκε από δύο παράγοντες αλληλένδετους μεταξύ τους: την οικονομική ανάπτυξη της χώρας στα πλαίσια του μοντέλου της παγκοσμιοποίησης και τη θριαμβευτική είσοδο

των ΜΜΕ στο χώρο της πολιτικής και της οικονομίας με προκάλυμμα και πρόσχημα τον πολιτισμό. Αυτή η εξέλιξη, που υπό διάφορες μορφές απασχόλησε όλον τον πλανήτη, στην Ελλάδα συνδέθηκε με μια σαφή υποχώρηση των ανθρωπιστικών αξιών, με μια υποβάθμιση του παιδευτικού και μορφωτικού ρόλου των διανοουμένων (στην πλειονότητά τους συνεργάστηκαν στενά με τα ΜΜΕ ή με το κράτος) καθώς και με μια παθητική κοινωνική αποδοχή των μαζικών στερεοτύπων τύπου Rich and Beautiful.

Το χειρότερο είναι ότι τα στερεότυπα πάνω στα οποία αναπτύχθηκε επί δεκαετίες η κυρίαρχη ελληνική κουλτούρα (δηλαδή ο παρεμβατικός ρόλος της Εκκλησίας, οι πελατειακές σχέσεις στην πολιτική, η υποκατάσταση της αξιοκρατίας με κριτήρια μικροπολιτικά, οι εθνικιστικές εξάρσεις, ο ελληνοκεντρισμός ως αξιακό κριτήριο, οι μικροαστικές συμπεριφορές στην καθημερινότητα, ο αριστερός λαϊκισμός κ.λπ. κ.λπ.) όχι μόνον δεν υποχώρησαν στο πλαίσιο αυτού του νεοφιλελεύθερου πολιτισμού αλλά αντιθέτως εκμεταλλεύτηκαν τη νέα κατάσταση ώστε να ενισχύσουν τη θέση τους –κραυγαλέο παράδειγμα η διαρκής αρχιεπισκοπική παρέμβαση στο δημόσιο βίο της χώρας με τις νεοβυζαντινές κορώνες εθνικισμού και θρησκοληψίας καθώς και η διαμόρφωση μιας αναγνωστικής και εκδοτικής εμπειρίας που καθίσταται κάθε μέρα και περισσότερο υποκατάστατο, υποχείριο των χειρότερων υποπροϊόντων των ΜΜΕ.

4. Στη δεκαετία του ογδόντα η υπό ανάπτυξη ελληνική κοινωνία πέρασε (με σχετική καθυστέρηση σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη) σε μια νέα πολιτισμική περίοδο. Η κατάρρευση του πάλαι ποτέ υπαρκτού σοσιαλισμού, οι παντός είδους εθνικισμοί και λαϊκισμοί που αναπτύσσονται στις γειτονικές βαλκανικές χώρες, η πλήρης ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση καθώς και η σαρωτική επέλαση της παγκοσμιοποιημένης κουλτούρας (που διασχίζει τα ελληνικά σύνορα, όπως σε όλον τον κόσμο, με αμερικανικά διαπιστευτήρια και γιαπωνέζικα μηχανήματα) ανέτρεψαν εκ βάθρων τα παγιωμένα και «ασφαλή» πολιτικά ιδεολογήματα (αριστερά και δεξιά) μέσα από τα οποία ο έλληνας πολίτης και αναγνώστης αντιλαμβανόταν έως τότε τον κόσμο. Στο πλαίσιο αυτής της συγκυρίας η γερασμένη αναζήτηση στη λογοτεχνία ιδεολογημάτων όπως εκείνου της ελληνικότητας ή του «λαϊκού στοιχείου» υποχώρησε. Τη θέση της όμως δεν κατέλαβε, όπως εύλογα θα περίμενε κανείς, μια κριτική στάση απέναντι στα φθαρμένα ιδεολογήματα, μια στοχαστική στάση απέναντι στη κοινωνία, μέσα από την ανατρεπτική ματιά του δημιουργού, ή έστω μια απεικόνιση της ιδιωτικής ζωής που θα στεκόταν κάπως κριτικά απέναντι στη βαθιά συντηρητική ελληνική κοινωνία.

Δεν συνέβη τίποτε απ' αυτά. Ούτε και θα μπορούσε να συμβεί. Η ελληνική λογοτεχνία παρέμεινε εκ των πραγμάτων πιστός καθρέφτης της νεοελληνικής κοινωνίας και κουλτούρας που περιγράψαμε παραπάνω. Στη δεκαετία του ογδόντα αποδεσμεύεται με έκδηλη «ανακούφιση» από το «ένοχο» παρελθόν του ετερόκλητου εθνισμού της και των ιδεολογικών της αντιπαλοτήτων,

απλώς αποσιωπώντας τα. Διαγράφει από τη θεματολογία και το ενδιαφέρον της τη Μνήμη, την Ιστορία, τον χώρο, τη χώρα, το κράτος, την κοινωνία, τα πάντα. (Μόνον τώρα τελευταία έχει αρχίσει να ασχολείται με αυτά τα ζητήματα, και πάλι όμως ως να πρόκειται για κάτι εξωτικό, κάτι έξω από εμάς, η Ιστορία ως άρωμα, ως ατμόσφαιρα, ως τοιχογραφία, δηλαδή ως υποκατάστατο της περιρρέουσας άγνοιας για την Ιστορία, ως ευανάγνωστη και ευθύγραμμη Ιστορία). Διαγράφοντας όμως όλα αυτά διαγράφει και κάθε στοχασμό που αφορά την προβληματική του σύγχρονου πολίτη στο κατώφλι του εικοστού πρώτου αιώνα.

«Απελευθερωμένη» πλέον, σαν καταπιεσμένη καλόγρια που εγκατέλειψε το μοναχικό σχήμα και έγινε αυτομάτως πόρνη, η νεοελληνική λογοτεχνία του ογδόντα και ενενήντα, σε ένα μεγάλο της ποσοστό, αναγόρευσε σε λογοτεχνία το ατομικό περιστατικό, το κουτσομπολιό, το αστείο της παρέας, το ροζ ειδύλλιο, τις ιστοριούλες τύπου Άρλεκιν, τα τραπουλόχαρτα και τα κερατώματα του Ιούδα. Μ' αυτόν τον τρόπο η νεοελληνική λογοτεχνία των τελευταίων δεκαετιών ανακάλυψε τη δική της Αμερική από την αρχή, ανακάλυψε το θρίλερ, το αστυνομικό βιβλίο, το ροζ έγκλημα, το πορνό, τη λαϊκή λογοτεχνία που διαβάζεται στο μετρό, το pulp fiction κ.λπ. –όλα αυτά στα τέλη του εικοστού αιώνα κι ενώ στον πλανήτη αλλά και εδώ, σ' αυτή τη χώρα, συνέβαιναν σοβαρότατες πολιτισμικές αλλαγές!

Από το ενενήντα και μετά ο συγγραφέας της λογοτεχνίας, για πρώτη φορά στη νεοελληνική ιστορία ενδιαφέρεται πρωτίστως να κερδίσει χρήματα, πράγμα που σε κάποιο σοβαρό βαθμό καθορίζει και τις επιλογές του. Στο ίδιο συναινετικό κλίμα οι κριτικοί στις εφημερίδες και στα περιοδικά μεταλλάσσονται σταδιακά σε ρηχούς διαφημιστές ευπώλητων βιβλίων. Η ιδιωτική τηλεόραση που αρχίζει να υφίσταται στην Ελλάδα μόλις στα 1987, καθώς και η ανακάλυψη από τους εκδότες της οικονομικής δυναμικής της παραλογοτεχνίας, σε συνδυασμό με έναν όλο και πιο συστηματοποιημένο μηχανισμό προώθησης των ευπώλητων βιβλιαρίων, διευκολύνουν αυτή την κατάσταση. Δεν είναι τυχαία η εμφάνιση της λεγόμενης νεανικής λογοτεχνίας στη δεκαετία του ογδόντα ούτε εκείνη της «γυναικείας» πεζογραφίας στην επόμενη δεκαετία, ούτε η πληθωρική εμφάνιση κάθε είδους αστέρων πολιτικών, αθλητών, τηλεπαρουσιαστών, ηθοποιών, τραγουδιστών κ.λπ. ως συγγραφέων μιας ερζάτζ λογοτεχνίας.

5. Εξυπακούεται ότι αυτή η ρηχή θεματολογία αποδίδεται με μια εξίσου λειπή λογοτεχνική μορφή. Οι κυρίαρχες μορφές είναι οπισθοδρομικές, δεν έχουν υπερβεί ακόμα τον Βιζυηνό και τον Παπαδιαμάντη, δεν έχουν ακόμα διαβάσει συγγραφείς όπως π.χ. την Αξιώτη, τον Σκαρίμπα ή τον Μπεράτη, τον Βασιλικό (της Τριλογίας) ή τον Τσίρκα, δεν έχουν φτάσει στον Αλεξάνδρου, παραμένουν ακόμα προσκολλημένες στη δημοσιογραφική επιφάνεια των πραγμάτων και στις αφηγήσεις του 19ου αιώνα. Ακόμα και σήμερα που ο μεταμοντερνισμός έχει φέρει τα πάνω κάτω και οι νεότερες φωνές εκτρέπονται σε όλη την υφήλιο, από την Κορέα και την Ιαπωνία έως το Σαν

Φραντζίσκο, σε νέες ριζοσπαστικές γραφές, εδώ οι νέες φωνές που εκτρέπονται των λογοτεχνικών συμβάσεων είναι ελάχιστες. Στην περιφερειακή Ελλάδα, που δεν πρόλαβε να δημιουργήσει τίποτε το αυθεντικό στο πολιτισμικό πλαίσιο του ροκ, στην καλύτερη περίπτωση σήμερα όλα είναι ρεμίζ.

Η φιλοσοφική συζήτηση για την αληθοφάνεια, για τη ρεαλιστική απεικόνιση του Πραγματικού είναι τόσο παλιά όσο και η λογοτεχνία ή, πιο σωστά, όσο και η τέχνη. Η εμφάνιση όμως, στο τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα, μιας «μεταβιομηχανικής» πεζογραφίας χαμηλής στάθμης, που συνδυάζει τις πωλήσεις της με την προβολή μιας αληθοφάνειας για αφελείς αναγνώστες έχει δώσει παγκοσμίως νέες προεκτάσεις στο πολυσυζητημένο θέμα. Βιώνουμε σήμερα αυτό που εγώ αποκαλώ τη «Διαφθορά του Πραγματικού», δηλαδή τη στρέβλωση του Πραγματικού στο όνομα της ευπρόσληπτης αληθοφάνειάς του. Προτιμώ να το σχολιάσω εδώ με τα γνωστά λόγια του σοφού Κούντερα:

«Το μεγαλύτερο ποσοστό της σημερινής παραγωγής μυθιστορημάτων αποτελείται από μυθιστορήματα έξω από την ιστορία του μυθιστορήματος: εξομολογήσεις εν είδει μυθιστορήματος, ρεπορτάζ εν είδει μυθιστορήματος, διακανονισμοί λογαριασμών εν είδει μυθιστορήματος, αυτοβιογραφίες εν είδει μυθιστορήματος, αδιακρίσιες εν είδει μυθιστορήματος, καταγγελίες εν είδει μυθιστορήματος, μαθήματα πολιτικής εν είδει μυθιστορήματος, ψυχομαχητό του συζύγου εν είδει μυθιστορήματος, ψυχομαχητό του πατέρα εν είδει μυθιστορήματος, ψυχομαχητό της μάνας εν είδει μυθιστορήματος, διακορεύσεις εν είδει μυθιστορήματος, τοκετοί εν είδει μυθιστορήματος, μυθιστορήματα ad infinitum έως της συντελείας του αιώνας, που δεν λένε τίποτα καινούριο, δεν έχουν καμία αισθητική φιλοδοξία, δεν επιφέρουν καμία αλλαγή ούτε στον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τον άνθρωπο ούτε στη μορφή του μυθιστορήματος, μοιάζουν όλα μεταξύ τους, τα καταναλώνεις θαυμάσια το πρωί και τα πετάς θαυμάσια τό βράδυ»
(Προδομένες Διαθήκες).

Αυτή η διαφθορά του Πραγματικού στην Ελλάδα της περιφερειακής Ευρώπης συνιστά τον κυρίαρχο κανόνα των τελευταίων δεκαετιών στη λογοτεχνία.

Σήμερα πια ανάμεσα στον συγγραφέα στον αφηγητή, στους ήρωες και στο κοινό τους, οι αποστάσεις έχουν εκμηδενιστεί, η διαφθορά του Πραγματικού έχει συντελεστεί στον έσχατο βαθμό. (Για να παραφράσω μια παλιά διατύπωση του Παναγιώτη Μουλλά για τον Βουτυρά) ο σύγχρονος συγγραφέας, ένας μέσος άνθρωπος, μέσης ή κατώτερης παιδείας, απευθύνεται σε μέσους ανθρώπους, σε μια αφήγηση που αφορά μέσους ανθρώπους... Αυτή είναι η κυρίαρχη εικόνα της ελληνικής λογοτεχνίας σήμερα. Από την λογοτεχνία του ελληνοκεντρισμού και του αριστερού λαϊκισμού μετακυλιστήκαμε μέσα σε τριάντα χρόνια (για την ακρίβεια αυτό έγινε τα τελευταία δεκαπέντε) στη μεταμοντέρνα ακράτεια του όψιμου καταναλωτισμού και του διεφθαρμένου ρεαλισμού. Αλλά αυτό έγινε με στυλ και άνεση· με την άνεση που μια μικροαστική νοοτροπία παγιωμένη στις κλειστοφοβικές της ιδεοληψίες μεταλλάσσεται σε μια άλλη, ακόμα πιο συντηρητική από την προηγούμενη: σ' εκείνη του φτηνού κοσμοπολιτισμού που ισοπεδώνει κάθε πολιτισμική διαφορά και αναλώνεται στον αφρό των ημερών.

6. Όλα τα παραπάνω δεδομένα αφορούν, για να μην παρεξηγηθούμε, την κυρίαρχη τάση στην παραγωγή της λογοτεχνίας τις τελευταίες δεκαετίες. Επαναλαμβάνω: *την κυρίαρχη*. Η νεοελληνική λογοτεχνία επιβίωσε ανέκαθεν, από τα χρόνια της *Γυναίκας της Ζάκυθος* έως το *Κιβώτιο*, χάρη στις εξαιρέσεις της, με τις παραβατικές φωνές που εμφανίζονται ως διάττοντες από το πουθενά, αδιαφορώντας για τις απαιτήσεις των υπαλλήλων και γραφειοκρατών της λογοτεχνίας. Σ' αυτά τα τριάντα χρόνια συνέβη το ίδιο: αναδείχτηκαν ή παγιώθηκαν στην αναγνωστική μας κοινότητα μερικοί αυθεντικοί πεζογράφοι και ποιητές που δύσκολα κατατάσσονται σε κάποια «γενιά», «σχολή» κ.λπ. Ας πούμε γύρω στα τριάντα σαράντα ονόματα. Δεν είναι παραπάνω. Ένας βιαστικός κριτής θα πρόσθετε ότι αυτό συνιστά θετική συνθήκη για μια μικρή χώρα σαν την Ελλάδα. Το ίδιο θα πρόσθετα κι εγώ, αλλά ξέρω ότι οι μισοί τουλάχιστον από τους συγγραφείς που υπαινίσομαι εδώ δεν διαβάζονται όπως θα έπρεπε να διαβάζονται... Κι ο λόγος έχει να κάνει (βεβαίως, βεβαίως) με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω.